

5 DE VRIJETIJSBESTEDING VAN CULTUREEL GEÏNTERESSEERDEN

5.1 Inleiding

Kenmerkend voor het huidige vrijetijdspatroon is dat men aan veel zaken meedoet, maar per activiteit weinig frequent. Dit patroon komt onder cultureel actieven relatief vaak voor en zal in dit hoofdstuk worden uitgediept. Beschreven wordt onder andere hoeveel vrije tijd zij hebben, hoe gevarieerd zij die besteden en welk gedeelte ervan zij buitenshuis doorbrengen. Vervolgens komen verschillende soorten andere vrijetijdsbesteding aan de orde. Daarbij zal ook ingegaan worden op mediagebruik (informatie over kunst), maatschappelijke participatie (vrijwilligerswerk op cultureel terrein) en de uithuizige recreatie van cultureel geïnteresseerden. Met vrije tijd wordt hier bedoeld de tijd die overschiet na alle verplichtingen en na de tijd die met nachtrust, persoonlijke verzorging en maaltijden is gemoeid. Tot de verplichtingen wordt arbeid gerekend, maar ook de zorgtaken in de huishouding en het volgen van onderwijs.

Allereerst zullen algemene trends in de vrijetijdsbesteding besproken worden en bijzonderheden van afzonderlijke vrijetijdsactiviteiten (§ 5.2). Vervolgens wordt onderzocht in hoeverre kunstliefhebbers (§ 5.3 en § 5.4) zijn meegegaan in de trends. Daarna komen mengvormen van culturele interesse en ander vrijetijdsge-drag aan bod. Achtereenvolgens wordt ingegaan op mediagebruik voor informatie over kunst (§ 5.5), vrijwilligerswerk op het terrein van kunst en cultuur (§ 5.6) en cultuurtoerisme (§ 5.7). Tenslotte zal onderzocht worden in hoeverre verschillende kenmerken van de vrije tijd van invloed zijn op getoonde belangstelling voor kunst (§ 5.8).

5.2 Algemene trends in de vrijetijdsbesteding

De verdeling van vrije uren

Sinds 1975 is het tijdsbeslag van het totaal aan verplichtingen (werk, studie en zorgtaken) van de Nederlandse bevolking gestaag toegenomen. Personen tussen 18 en 65 jaar hadden in 1995 per week ruim twee-en-een-half uur meer werk van hun verplichtingen dan in 1975. In die periode verminderde hun vrije tijd met bijna twee uur en bezuinigden zij ruim een half uur op slaap, maaltijden en persoonlijke verzorging. Gemiddeld over de hele bevolking is het aantal vrije uren in een normale werkweek wat afgenomen (tabel 5.1). Het toegenomen tijdsbeslag van verplichtingen komt voor een belangrijk deel voor rekening van een grotere arbeidsinspanning. Onderwijs kostte nauwelijks meer tijd, terwijl voor zorgtaken in 1995 gemiddeld een half uur minder werd uitgetrokken dan in 1975.

De toename van de gemiddelde werkduur is opmerkelijk, want op basis van de voortschrijdende arbeidsduurverkorting en de opkomst van deeltijdarbeid had een daling van de wekelijkse arbeidstijd mogen worden verwacht. De toegenomen werkduur werd echter niet veroorzaakt door een langere werkweek van werkenden - gedefinieerd als degenen die in de onderzoekswEEK minimaal 12 uur betaald werk hadden verricht - maar door een grotere arbeidsdeelname. Deze groei valt grotendeels aan de arbeidsmarktdeelname van vrouwen toe te schrijven: de arbeidsdeelname onder vrouwen steeg van 21% in 1975 naar 36% in 1995, die onder mannen van 72% naar 74% (SCP 1998).

Doordat meer vrouwen zijn gaan werken en de meeste mensen in hun arbeidzame levensfase met een partner samenleven, zijn er steeds meer tweeverdienershuishoudens. Hierdoor daalde het aandeel traditionele kostwinnershuishoudens. In 1995 werd in 32% van de huishoudens door beide partners betaalde arbeid verricht, in 1975 was dit nog maar 13% (SCP 1998). De gemiddelde arbeidsinspanning per huishouden is dus toegenomen.

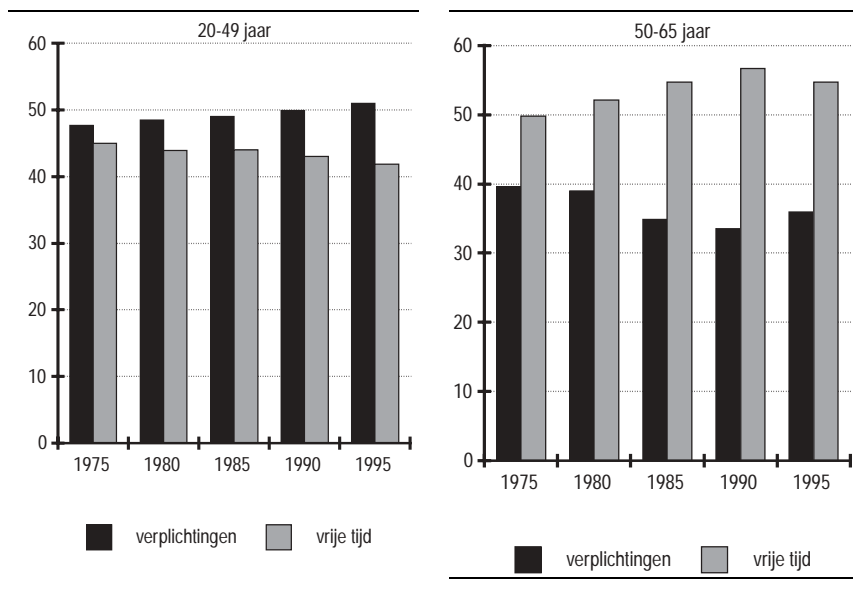
Tegenover de gestegen bijdrage aan de arbeid van vrouwen staat geen evenredige afstoting van huishoudelijke en zorgtaken. Mannen zijn zich in de periode tussen 1975 en 1995 wel meer met huishoudelijke en zorgtaken gaan bezighouden, maar dit werd op hun beurt evenmin gecompenseerd door een kortere arbeidstijd. Hierdoor zijn beide partners steeds vaker ingeschakeld in zowel het arbeidsproces als de huishoudelijke sector en hebben personen met een baan het in het algemeen drukker gekregen. Het aandeel personen dat twee of meer taken op het gebied van betaald werk, huishoudelijke zorg of studie moet combineren nam toe van 19% in 1975 tot 32% in 1995.¹

Al met al betekent dit voor een grote groep, vooral tussen de 20 en 55 jaar, een afname van het aantal vrij beschikbare uren per week. In bijlage B5.1 staat aangegeven in hoeverre er veranderingen zijn opgetreden in het aantal uren dat besteed wordt aan studie en aan betaalde en onbetaalde arbeid, en in het aantal vrije uren in de periode 1975-1995.

Onder de bevolking tot circa 50 jaar is het aantal vrije uren sinds de jaren zeventig gemiddeld verminderd; onder de bevolking van 50 jaar en ouder - vooral onder de groep 55-65-jarigen - is die vrije tijd fors gegroeid (figuur 5.1 en SCP 1996: hoofdstuk 8). De gepresenteerde gegevens verwijzen telkens naar de situatie tijdens een normale werkweek (gemeten over een heel jaar is het aantal vrije - c.q. vakantie-dagen wel toegenomen).

Vooraf in de leeftijd van 30 tot en met 45 jaar, de levensfase waarin de drukste episodEN in beroepsloopbaan, gezinsleven en huisvesting plegen samen te vallen, kosten de verplichtingen bij elkaar meer tijd. Het aantal vrije uren liep hier met 2,5 uur per week terug. Een dagtaak in arbeid *of* studie *of* huishouding werd voor velen een dagtaak bestaande uit arbeid *en* cursussen *en* huishouding. Tweeverdieners in de leeftijd tussen 30 en 45 jaar, bijvoorbeeld, zijn aan die combinatie van verplichtingen nu al gauw zo'n 5 à 6 uur per week meer tijd kwijt dan hun ouders, die zich elk nog op één taak konden richten. Onder de naoorlogse generaties zijn het vooral personen met een middelbare opleiding en hoger waarvan beide partners ingeschakeld zijn in zowel het arbeidsproces als de huishoudelijke sector.

Figuur 5.1 Tijd besteed aan werk (verplichte bezigheden) en vrije uren, naar leeftijdsklasse, personen met middelbaar onderwijs, 1975-1995 (in uren per week)

Bron: SCP (TBO 1975-1995)

Er is nog een demografische reden waarom het leven tussen 20 en 50 jaar tegenwoordig meer werk kost. De omvang van het gemiddelde huishouden is in de afgelopen decennia kleiner geworden. In 1960 waren er 28 huishoudens per 100 Nederlanders, in 1995 49. Door onder andere de langere studieduur en daarmee een uitstel van de vorming van een gezin enerzijds en het verhoogde aantal echtscheidingen anderzijds, stijgt het aantal alleenwonenden, vooral ook weer in de leeftijdsklasse van 20 tot 50 jaar. Het aandeel alleenstaanden onder de bevolking nam toe van 2% in 1975 tot 12% in 1995 (SCP 1998). Tevens daalde het gemiddelde aantal kinderen per gezin.² In grote huishoudens kunnen de huishoudelijke taken nog over velen verdeeld worden of doet één het werk voor velen. Alleenstaanden moeten alle taken zelf uitvoeren zonder dat daar verder iemand van profiteert. Door de demografische ontwikkeling kost het huishouden per persoon gemiddeld meer tijd; er moet per persoon meer tijd besteed worden aan inkopen, koken en schoonmaken.

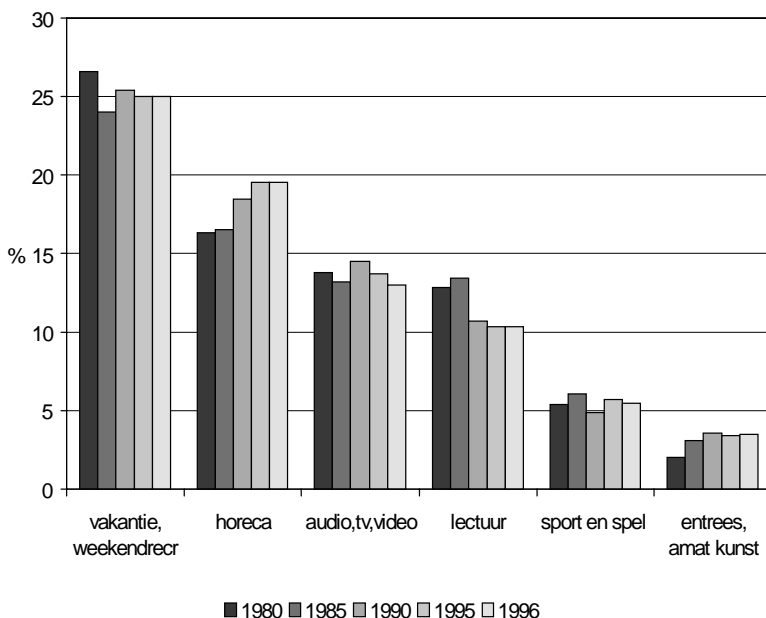
Ook de jeugd van 12 tot 19 jaar heeft het (vanwege studie plus bijbaantje) tegenwoordig drukker, maar niet in die mate als de groep tussen de 30 en 45 jaar. Die jeugd houdt tegenwoordig 3 uur minder vrije tijd per week over dan de (voor een deel nog werkende) jeugd uit 1975.

Naast de mensen die het drukker hebben gekregen is er ook een groep die juist meer vrije tijd heeft gekregen. De personen met een lagere opleiding en personen van 50 jaar en ouder hebben thans minder werk om handen dan twintig jaar geleden en kregen meer vrije tijd (zie tabel B5.1). Groei van de wekelijkse portie vrije uren was er vooral onder de bevolking van 55 tot 65 jaar: tussen 1975 en 1995 kwam er gemiddeld 3,5 uur bij. Van deze groep is een groot deel vóór het vijftigste jaar met werken opgehouden tegen gunstige uittredingsregelingen.

Uitgaven ten behoeve van de vrije tijd

Vrijtijdsbesteding is ook een kwestie van geld. Het aandeel van het gezinsbudget dat het publiek voor de vrije tijd heeft kunnen vrijmaken is ook in de jaren tachtig gestegen: van gemiddeld 15% in 1980 tot 17% in 1996. Figuur 5.2 laat zien aan welke doeleinden dit budget globaal wordt uitgegeven (niet alle doeleinden zijn in deze figuur gespecificeerd).

Figuur 5.2 Uitgaven ten behoeve van de vrijetijdsbesteding periode 1978-1992 (in procenten)

Bron: CBS budgetonderzoek, diverse afleveringen, bewerking SCP (niet alle rubrieken zijn weergegeven)

In 1996 werd ongeveer een vierde deel aan vakantie en weekenduitstapjes besteed, een vijfde aan verteringen buitenshuis in horecabedrijven, een achtste aan elektronische media, een tiende aan lectuur, en een bescheiden dertigste deel aan entrees

voor voorstellingen, uitvoeringen en de amateurbeoefening van kunstvakken. De verhouding tussen de uitgavenposten kent enkele verschuivingen. De uitgaven aan lectuur daalden in de beschreven periode van 13% naar 10%. Het deel van het vrijetijdsbudget dat in de horeca werd besteed steeg daarentegen van 16% naar 20%. De uitgaven voor entrees en voor amateurkunst stegen in de jaren tachtig enigszins.

De combinatie van welvaartsstijging en technologische ontwikkeling heeft ertoe geleid dat huishoudens in hoog tempo gemechaniseerd raakten. Een deel van die outillage is aangeschaft om het huishoudelijk werk te verlichten, een ander deel om vrijetijdsbesteding te veraangemen. Tot de laatste behoren cd-spelers en audio- en videorecorders, en die zijn relevant voor het contact met kunst. Steeds meer van deze luxe artikelen kregen een plaats in de huiskamer. De uitgaven aan apparaten en toebehoren (televisietoestellen, videorecorders, cd-spelers e.d.) zijn tussen 1970 en 1994 ruim verdrievoudigd (CBSa). Deze bestedingen stegen sneller dan de algemene trend in de consumptieve bestedingen. In dezelfde periode verdubbelden de uitgaven aan uitstapjes en vakanties.

In de eerste helft van de jaren tachtig stagneerden de vrijetijdsuitgaven onder invloed van een economische recessie, om vervolgens weer toe te nemen. Na de recessie trokken de bestedingen aan luxe artikelen als eerste weer aan. Dankzij de *economy of scales* daalden de prijzen van de elektronische apparatuur, met als gevolg dat in alle inkomensklassen het niveau van elektronische uitrusting verder is toegenomen. Van een reeks van apparaten (televisietoestel, cassette- en videorecorder, platen- en cd-speler, radio) waren er in huishoudens met de lagere inkomens in 1995 gemiddeld 4 aanwezig; in huishoudens met de hogere inkomens gemiddeld 5,5.

Bovendien hebben steeds meer huishoudens de beschikking over een auto gekregen. Het aandeel huishoudens met een auto steeg van 52% in 1970 tot 75% in 1990. De auto heeft sinds de jaren zeventig een vaste plaats in het bestedingspatroon verworven (Batenburg en Knulst 1993). Het gemiddelde aantal verplaatsingen met de auto in de vrije tijd nam toe van 2,9 in 1975 tot 3,4 in 1995 (SCP 1996).

Daarbij doet zich het opmerkelijke feit voor dat juist mensen die over relatief veel voorzieningen (apparaten, uitrusting of lidmaatschappen) beschikken, namelijk de welgestelden van rond de 40 jaar, relatief weinig vrije tijd hebben om van hun welstand te genieten (SCP 1992: 335). Tegenwoordig zijn het vooral de minder welgestelden die de meeste vrije tijd hebben, en ook daadwerkelijk de meeste tijd aan hun spullen besteden.

Hoewel er aanzienlijke verschillen zijn blijven bestaan in de bestede bedragen, wijzen cijfers waarin de deelname (en niet het bestede bedrag) aan luxe consumptiegewoonten is gemeten op een spreiding van welvaart. Autorijden voor privédoel-einden, buitenlandse vakanties, buitenshuis eten, audiovisuele apparatuur, hebben - afgestemd op de inhoud van ieders beurs - in alle sociale klassen ingang gevonden.

Besteding van de vrije tijd: repertoirebreedte, uithuizigheid en organisatiegraad

In het voorgaande is aangetoond dat de omvang van de vrije tijd voor bepaalde groepen afnam en voor andere juist toenam en dat het aantal mogelijkheden om de vrije tijd te besteden is toegenomen. Welke consequenties heeft dit gehad voor de vrijetijdsbesteding?

Verschillende kenmerken van de vrijetijdsbesteding bieden hier algemene informatie: diversiteit, uithuizigheid en organisatiegraad, dat wil zeggen de mate waarin burgers lid zijn van verenigingen die vrijetijdsactiviteiten organiseren.

Dankzij de schaalvoordelen van de massaproductie zijn apparaten steeds voordeliger geworden, waardoor huishoudens zich meerdere radio's, tv- en afspelapparaten, fototoestellen en dergelijke konden veroorloven. Binnen het gemechaniseerde huishouden is op die manier het elektronisch toegeruste individu ten tonele verschenen. Vanwege die apparaten en de beschikking over een auto werd het voor velen eenvoudiger aan veel activiteiten of belevenissen deel te nemen. In het aanbod van vrijetijdsdiensten heeft overigens de zelfbediening, die het publiek thuis bij apparaten gewend is, eveneens opmars gemaakt. Ook hierdoor werd het eenvoudiger bij allerlei consumptieve en recreatieve activiteiten in te haken. Het gevolg hiervan is geweest dat mensen gemiddeld aan veel uiteenlopende zaken deelnemen, en met hun vrijetijdsbesteding in de breedte zijn gegaan. Dit 'omnivoren'-gedrag komt tot uitdrukking in een toegenomen diversiteit van de individuele vrijetijdsbesteding (zie tabel 5.1).³ Ondanks de afgenomen hoeveelheid vrije tijd per week is het aantal uiteenlopende vrijetijdsactiviteiten waaraan men zegt geregeld deel te nemen, niet teruggelopen. Doordat in 1995 evenveel activiteiten in minder tijd werden afgewikkeld dan in 1985, is de vrije tijd over een periode van tien jaar toch drukker bezet geraakt (zie ook SCP 1992: 292-293; SCP 1998: 698).

Tabel 5.1 Algemene kenmerken van de vrijetijdsbesteding, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-1995

	1975	1980	1985	1990	1995
aantal vrije uren	47,9	46,8	49,0	47,2	47,3
aantal vrije uren thuis	30,5	30,5	31,1	29,6	28,7
aantal uithuizige vrije uren	17,4	16,4	17,9	17,6	18,5
uithuizigheid vrije tijd (in %)	35,8	34,8	36,5	37,3	39,2
aantal vrijetijdsactiviteiten waaraan men zegt geregeld deel te nemen ^a	8,8	8,7	8,8	8,8	9,1
diversiteit vrijetijdsgedrag binnen één week ^b	13,1	13,7	13,2	13,5	13,3

^a Verwijst naar het gemiddelde aantal positieve antwoorden per persoon bij een reeks vragen over vrijetijdsbesteding waaraan men soms of vaker deelneemt.

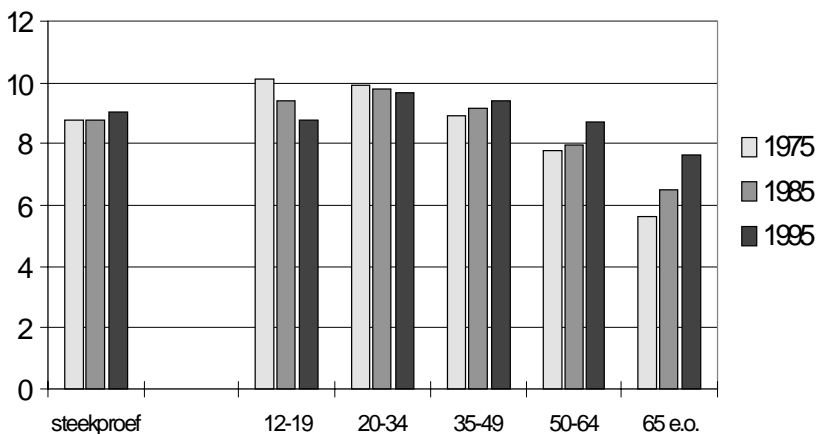
^b Verwijst naar het aantal uiteenlopende vrijetijdsactiviteiten waaraan men feitelijk in de loop van één week heeft deelgenomen. Teneinde het effect van verschil in aantal vrije uren te neutraliseren, is het waargenomen aantal gestandaardiseerd voor een gemiddelde hoeveelheid vrije tijd van 47 uur. Het gemiddelde hiervan ligt hoger dan dat van de eerste maat, omdat hierin meer soorten vrijetijdspassing zijn meegeteld (o.a. televisiekijken, lezen in kranten, tijdschriften dan wel boeken, verenigingsactiviteiten, verzorging van planten en diverse doe-het-zelfactiviteiten).

Bron: SCP (TBO'75-'95)

Ook hier geldt dat het gemiddelde een magere afspiegeling vormt van ontwikkelingen binnen diverse bevolkingsgroepen. De veranderingen binnen leeftijdsgroe-

pen werken deels tegen elkaar in. Onder de jeugd, die al een tamelijk afwisselend vrijetijdsgedrag kende, is de diversiteit enigszins teruggelopen; onder de middelbare- en oudere-leeftijdsklassen is de diversiteit echter belangrijk toegenomen (zie figuur 5.3).

Figuur 5.3 Aantal uiteenlopende soorten vrijetijdsbesteding waar men aan zegt deel te nemen in 1975, 1985 en 1995, naar leeftijd

Bron: SCP (TBO '75, '85, '95)

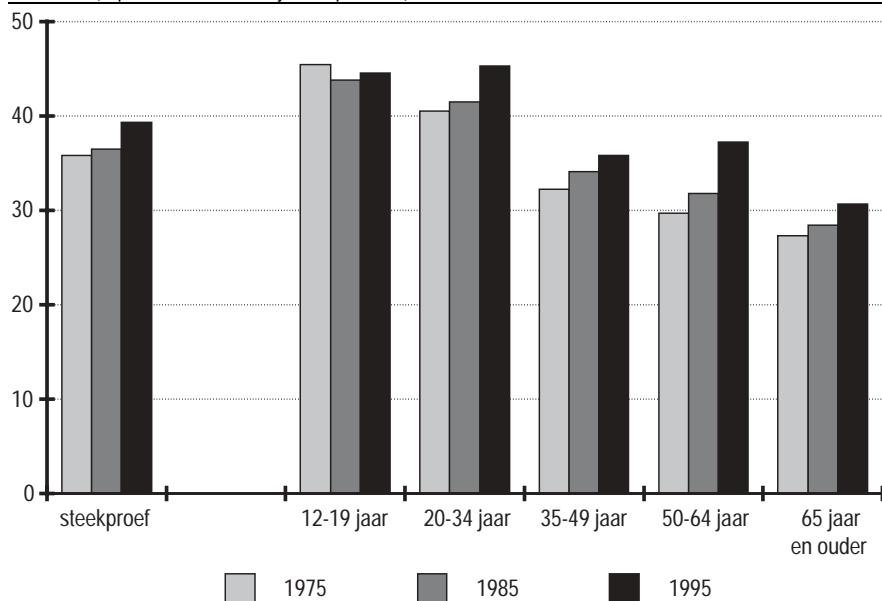
Jongeren hadden aanvankelijk het breedste repertoire. De 20-tot-35-jarigen hebben die koppositie van de jeugd overgenomen. De sterkste groei zat echter bij mensen ouder dan 50 jaar. Jongere ouderen (tussen 50 en 65 jaar) en vooral senioren (65 jaar en ouder) gingen in de loop der jaren gemiddeld per persoon steeds meer vrijetijdsactiviteiten ondernemen. Het gaat hier om cohorten die op jongere leeftijd al volop hebben kunnen profiteren van de hoge levensstandaard. Bedoelde cohorten hebben hun brede consumptiepatroon vastgehouden bij het ouder worden (Knulst 1997). Hierdoor zijn verschillen tussen leeftijdsgroepen in de diversiteit van de vrijetijdsbesteding aanzienlijk verkleind.

Aangezien de beschikbare tijd bij een aanzienlijk deel van de bevolking krappere is geworden, betekent dit dat men aan afzonderlijke activiteiten niet zo vaak toekomt, of er per keer weinig tijd in stopt. Een andere aanpassing, waarop Linder al in 1970 heeft gewezen, is dat men verschillende soorten consumptie en genoegens in de tijd samendrukt (lezen, knabbelen, achtergrondmuziek). In 96% van alle tijd dat men muziek heeft opstaan, doet men er steeds iets anders naast. Aangezien er door apparaten en zelfbediening steeds veel amusement binnen handbereik is, zou men gewend zijn geraakt aan een grote mate van afwisseling. Zapedrag zou zich niet meer beperken tot het televisiekijken maar zich naar andere terreinen hebben

uitgebreid. Schulze (1992) spreekt van de opkomst van een *Erlebniskultur* en signaleert deze voornamelijk onder een nieuwe generatie van stedelijke professionals. De hoeveelheid en afwisseling van belevenissen zou onder deze nieuwe middenklasse belangrijker zijn dan stijlvastheid en bindingen met het vertrouwde.

Nederlanders hadden vanouds de naam een huiselijk volk te zijn en deden die reputatie lange tijd eer aan. In het najaar en de winter van 1955/'56 werd twee derde van de vrije uren gedurende werkdagavonden en het weekeinde thuis doorgebracht. Tot in de jaren tachtig bleef die verhouding - 2 van alle 3 vrije uren thuis - gehandhaafd. Vanaf de tweede helft van de jaren tachtig is het elders dan thuis bestede deel gaan toenemen (tabel 5.1). In 1995 werd reeds 39% van alle vrije tijd buitenshuis doorgebracht.

Figuur 5.4 Aandeel van de vrije uren dat elders dan thuis is besteed, naar leeftijd, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-1995 (in procenten van alle vrije uren per week)

Bron: SCP (TBO '75, '85, '95)

De mate van uithuizigheid nam onder alle leeftijdsgroepen toe, behalve onder de jeugd tot 20 jaar (figuur 5.4). Als gevolg hiervan is niet langer de jeugd het meest uithuizig, zoals in 1975 en 1985 nog het geval was, maar de leeftijdsgroep van 20-34 jaar. Opmerkelijk is ook de sterk toegenomen uithuizigheid onder de 50-65-jarigen (SCP 1996). Ook dit wijst op een grote mate van bedrijvigheid onder de huidige veteranen.

De groeiende uithuizigheid in de vrije tijd houdt mede verband met de veranderende huishoudenssamenstelling. Alleenwonenden brengen in de regel een geringer deel van hun vrije tijd thuis door dan mensen uit meerpersoonshuishoudens. De opkomst van het eenpersoonshuishouden heeft waarschijnlijk bijgedragen aan de toename van het aandeel mensen met een uithuizige leefstijl (SCP 1998).

Als derde kenmerk van de vrijetijdsbesteding komt nu de organisatiegraad aan bod. Het lidmaatschap van verenigingen voor vrijetijdsbesteding is de afgelopen twee decennia gestegen (tabel 5.2). Deze groei deed zich overigens grotendeels al in de jaren zeventig voor.

Tabel 5.2 Lidmaatschap van verenigingen, bevolking van 18 jaar en ouder, 1974-1995 (in procenten)

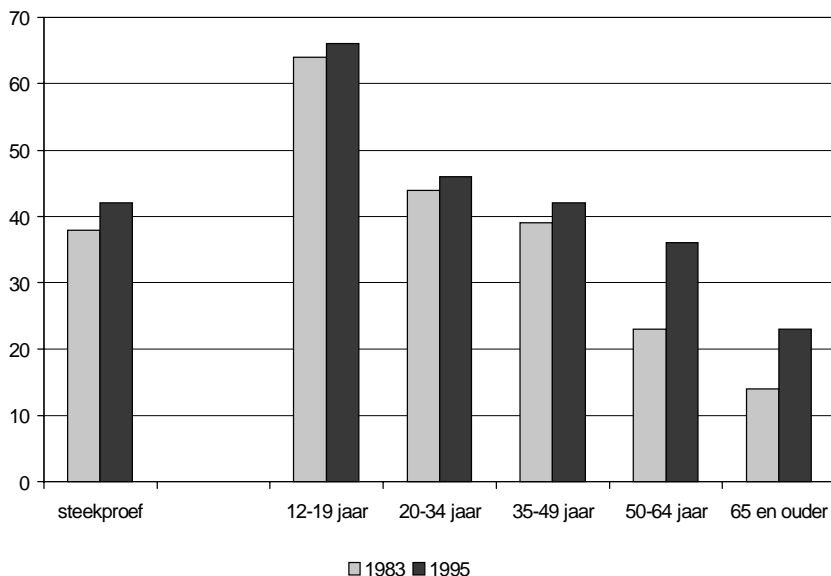
	1974	1977	1980	1983	1987	1991	1995
jeugdverenigingen, clubhuizen	4	3	3	4	3	3	4
zang-, muziek-, toneelverenigingen ^a	6	7	9	8	8	8	9
hobbyverenigingen	6	6	7	7	7	7	9
sportverenigingen	20	21	26	27	27	29	30

^a In 1977, 1980 en 1983 is, in afwijking van andere jaren, afzonderlijk naar elk der drie verenigingen gevraagd.

Bron: SCP (LSO'74, '77, '80, '83) SCP-bewerking, (AVO'87, '91, '95)

In de periode tussen 1983 en 1995 steeg het percentage mensen dat lid was van tenminste één van de in tabel 5.2 genoemde verenigingen van 38 naar 42. In figuur 5.5 is deze verandering van de organisatiegraad uitgesplitst naar leeftijd. In alle leeftijdsgroepen groeide het percentage leden, maar het meest onder de 50-65-jarigen.

Figuur 5.5 Lidmaatschap van tenminste een vereniging (sport, jeugd, hobby en cultuur), bevolking van 12 jaar en ouder, 1983-1995 (in procenten)

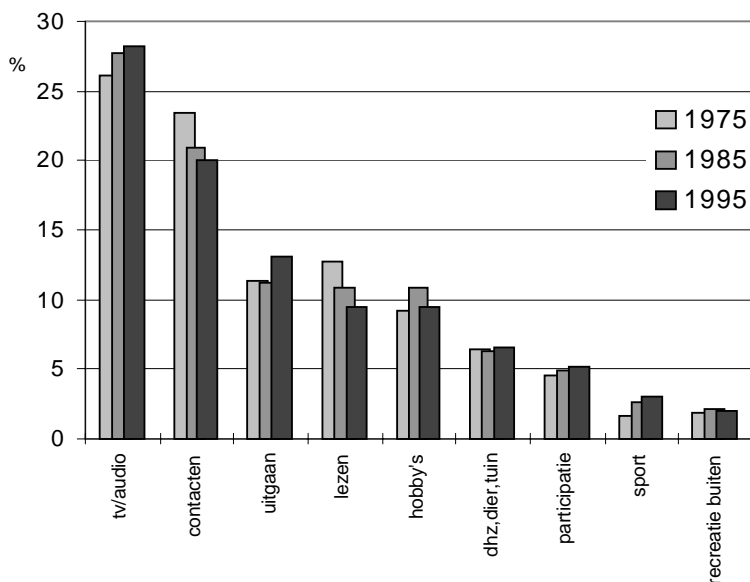

Bron: SCP (AVO '83 en '95)

Veranderingen in afzonderlijke soorten vrijetijdsbesteding

De groei van het aandeel buiten de deur doorgebrachte vrije uren is terug te vinden in verschuivingen bij afzonderlijke soorten vrijetijdsbesteding (figuur 5.6). Aan uitgaan in engere zin wordt steeds meer tijd besteed. Hierin zijn begrepen: het bezoeken van restaurant, café, disco, concert, musea, sportevenementen. De tijd besteed aan uitgaan steeg van 11% van alle vrije uren in 1985 naar 13% in 1995. Over een langere periode bezien is binnen het uitgaanspatroon het aandeel van de in cafés en restaurants doorgebrachte tijd gestegen en dat in culturele instellingen gedaald. Verder horen participatie in het maatschappelijk leven (vrijwilligerswerk, verenigingsleven en politieke of levensbeschouwelijke organisaties) en sportbeoefening tot de categorieën waaraan meer tijd wordt besteed. Aan bezigheden thuis als lezen en huiselijke contacten is sinds de jaren zeventig telkens minder tijd besteed. De beoefening van kunstvakken is in figuur 5.6 ondergebracht bij hobby's en deze verzameling van activiteiten beslaat, afgezien van een opleving in de jaren tachtig, steeds zo'n 9% van de vrije uren.

Figuur 5.6 Tijd besteed aan soorten van vrijetijdsbezigheden in 1975, 1985 en 1995, in procenten van alle vrije uren

Bron: SCP (TBO '75, '85 en '95)

De enige uitgesproken groeipost binnen de huiselijke vrijetijdsbesteding is het televisiekijken, al was de groei tussen 1975 en 1985 sterker dan tussen 1985 en 1995. De dominante rol van de televisie blijkt vooral als deze wordt gerelateerd aan de thuis doorgebrachte vrije tijd (in 1995 61% van de vrije tijd). In 1975 ging 35% van alle thuis doorgebrachte vrije uren naar het (aandachtig) televisiekijken, in 1995 was dit 44%. Tieners vulden in het laatstgenoemde jaar liefst 65% van hun vrije uren thuis bij televisie. Als daarbij ook de computer wordt meegeteld, neemt het beeldscherm bij jongens ruim 70% van de thuis doorgebrachte vrije tijd in beslag.

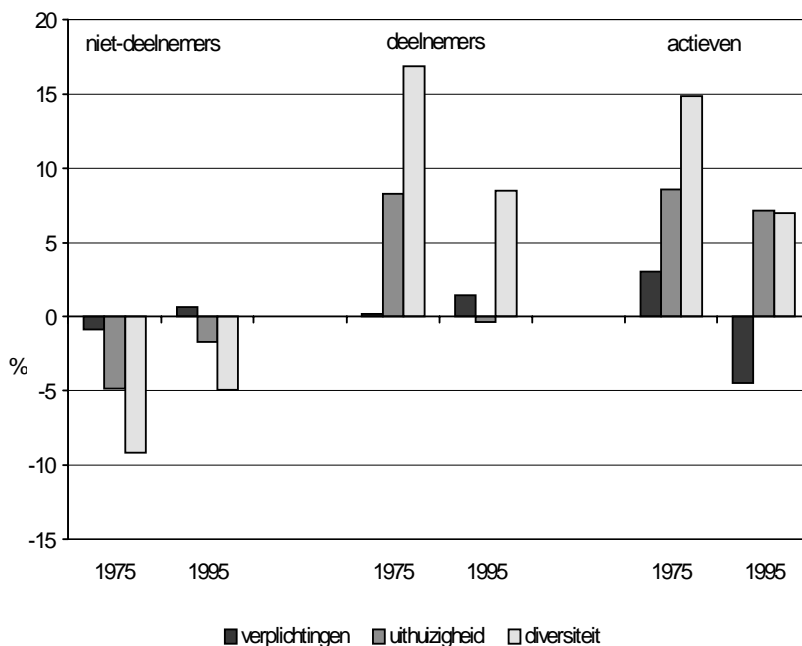
5.3 De vrije tijd van beoefenaren van kunstvakken

In hoeverre zijn beoefenaren van kunstvakken meegegaan met voornoemde trends in de tijdsbesteding? Die vraag is beantwoord door de groep beoefenaren eerst op drie algemene kenmerken van de vrijetijdsbesteding te vergelijken met de niet-beoefenaren en vervolgens op een negental afzonderlijke soorten vrijetijdsbesteding. Dat gebeurt op basis van de TBO-gegevens. In figuur 5.7 zijn de resultaten van de vergelijking weergegeven. Daarin zijn drie groepen vergeleken (zie ook § 3.5.4):

- de niet-deelnemers, die geen melding maakten van kunstvakken als liefhebberij;

- de deelnemers, die wel zo'n liefhebberij noemden, maar tijdens de onderzoeksweek geen activiteiten op dit gebied te zien gaven;
 - de actieven, die in de loop van de week feitelijk een kunstvak hebben beoefend.
- De vergelijking is uitgevoerd door de scores van de drie groepen op de drie punten steeds af te zetten tegen het gemiddelde van de steekproef in hetzelfde jaar. Figuur 5.7 geeft de afwijking weer in procenten boven of onder het gemiddelde.

Figuur 5.7 Verschillen in verplichtingen, diversiteit en uithuizigheid, naar niet-deelnemers, deelnemers die tijdens de week niet actief waren, en actieven in de week, 1975 en 1995 (in procenten boven of onder het steekproefgemiddelde)

Bron: SCP (TBO '75 en '95)

In 1975 verschilden deelnemers en actieven sterk van niet-deelnemers op het punt van diversiteit.⁴ De beoefenaren hadden een afwisselender vrijetijdsgedrag dan de niet-deelnemers. Sindsdien zijn die verschillen in belangrijke mate genivelleerd. Op het punt van diversiteit was op geen van beide tijdstippen verschil tussen deelnemers en actieven. De beoefenaren van kunstzinnige activiteiten horen kortom tot een slag mensen met een breed repertoire aan andere vrijetijdsactiviteiten. Dit beeld wordt nog eens bevestigd doordat zij eveneens een relatief groot deel van hun vrije tijd buitenshuis doorbrengen. Ook hier geldt dat de verschillen in de loop van de tijd kleiner zijn geworden. Deelnemers die in de week niet actief waren brachten in 1995 ongeveer evenveel tijd buitenshuis door als niet-actieven. De actieven onderscheidden zich in dat jaar wel door een grotere mate van uithuizigheid.

Naar het tijdsbeslag van verplichtingen bestond er weinig verschil tussen de diverse groepen. In 1995 onderscheidden de actieven zich doordat bij hen het tijdsbeslag

van verplichtingen duidelijk lager uitviel dan het gemiddelde. Vermoedelijk hangt dit samen met de toename van de groep senioren onder de actieven. De tijd voor hun kunstvakken is er mede doordat ze minder tijd aan werk kwijt zijn.

In hoeverre is de nivellering van aanvankelijke verschillen ook terug te vinden bij de diverse soorten vrijetijdsbesteding? Opnieuw zijn de scores van niet-deelnemers, deelnemers en actieven afgezet tegen het gemiddelde van de steekproef. Tabel 5.3 geeft de deelname aan verschillende vrijetijdsactiviteiten weer in procenten boven of onder het gemiddelde.

Tabel 5.3 Verschillen in vrijetijdsbesteding tussen niet-deelnemers, deelnemers die tijdens de week niet actief waren en actieven tijdens de week, 1975 en 1995 (in procenten boven of onder het steekproefgemiddelde)^a

	niet-deelnemers		deelnemers		actieven	
	1975	1995	1975	1995	1975	1995
televisie	9	6	-9	-3	-22	-18
sociale contacten	4	-1	-2	1	-7	2
uitgaan ^b	-5	-1	23	0	-9	4
lezen	-2	2	0	-4	8	-2
hobby's ^c	-3	0	-3	0	16	1
doe-het-zelf, dier, tuin	11	3	-15	-5	-25	-7
participatie	-1	-5	-2	-2	7	21
sport	-15	-1	14	-3	41	7
recreatie buiten	-4	2	-1	-8	16	2

^a De afwijking van het gemiddelde bij televisie t/m doe-het-zelf is berekend over het aantal uren in de week, participatie t/m recreatie buiten over het percentage dat dit wel of niet deed in de week.

^b Incl. bezoek aan culturele instellingen.

^c Excl. kunstzinnige activiteiten.

Bron: SCP (TBO'75 en '95)

De actieven onderscheiden zich van de niet-deelnemers én van de deelnemers door minder naar de televisie te kijken. Toch zijn ook de actieven meegegaan in de trend van toenemende kijktijd. Niet-deelnemers, deelnemers en actieven zijn meer op elkaar gaan kijken, dat wil zeggen dat de onderlinge verschillen in kijktijd kleiner zijn geworden.

De televisie legt over het algemeen een groot beslag op de vrije tijd. Door de relatief geringe kijktijd van actieven schiet veel tijd over voor andere activiteiten. In 1995 besteedden zij de vrije tijd relatief vaak aan participatie (in vrijwilligerswerk, verenigingsleven, politiek of levensbeschouwing), sport en uitgaan (zowel horeca-bezoek als receptieve cultuurparticipatie: podiumvoorstellingen en musea). Dit zijn de activiteiten waaraan onder de gehele bevolking sinds 1975 een groter deel van de vrije tijd is besteed. De oververtegenwoordiging van sporters onder de actieven was echter in 1975 veel hoger dan in 1995.

Letten we bij het uitgaan in het bijzonder op het bezoek van culturele gelegenheden (concerten, theater, musical, musea, tentoonstellingen e.d.), dan blijkt dat deelnemers en actieven vaker tot de cultuurbezoekers behoren dan de niet-deelnemers (zie ook hoofdstuk 4). In de periode tussen 1975 en 1995 zijn ook deze verschillen

genivelleerd. Over het algemeen zijn de actieven meegegaan in de trends in de vrijetijdsbesteding, en wel zodanig dat op de meeste terreinen de verschillen met niet-deelnemers en deelnemers kleiner zijn geworden. Onder de deelnemers hebben de verschuivingen in de vrijetijdsbesteding ook nivellerend gewerkt.

5.4 Vrije uren en vrijetijdsbesteding van bezoekers van culturele instellingen

In hoeverre zijn de bezoekers van culturele instellingen meegegaan met de algemene trends in de tijdsbesteding? Die vraag is opnieuw op basis van de TBO-gegevens beantwoord door de groep van bezoekers op drie algemene kenmerken (de totale hoeveelheid verplichtingen, de uithuizigheid en de diversiteit van de vrijetijdsbesteding) te vergelijken met de niet-bezoekers.

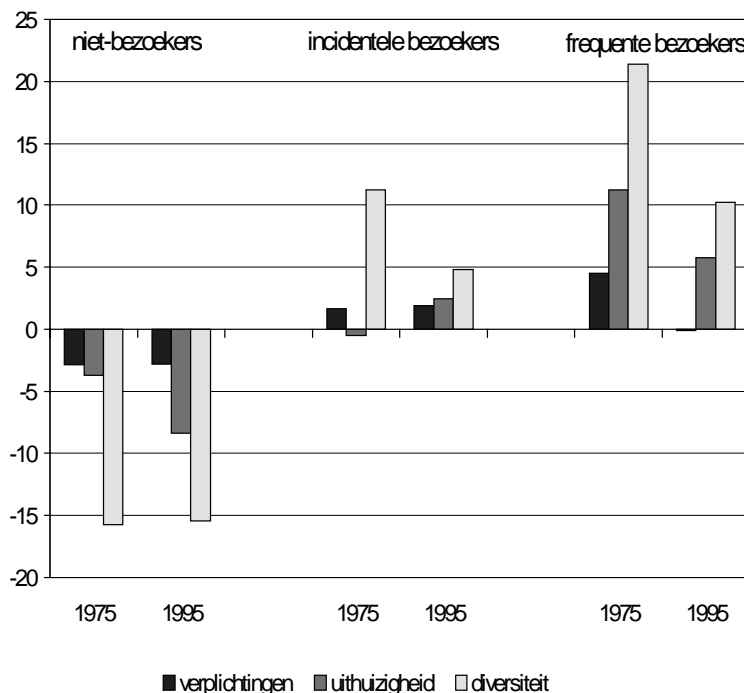
Frequente bezoekers (één keer per kwartaal of vaker) en incidentele bezoekers (één of twee keer per jaar) zijn vergeleken met de niet-bezoekers. Figuur 5.8 geeft de onderlinge verschillen weer als een procentuele afwijking ten opzichte van het steekproefgemiddelde.

De patronen van verschil tussen bezoekers en niet-bezoekers lijken veel op die tussen beoefenaren en niet-beoefenaren. Opnieuw zijn de verschillen het grootst op het punt van diversiteit.⁵ Bezoekers worden gekenmerkt door een relatief grote afwisseling in hun vrijetijdsgedrag en zij brengen verhoudingsgewijs een groot deel van hun vrije tijd buitenshuis door. Frequente bezoekers vertonen weer een diverser en meer uithuizig vrijetijdspatroon dan incidentele bezoekers. Bezoekers en niet-bezoekers verschillen nauwelijks van elkaar wat betreft de tijd die met verplichtingen gemoeid is.

Tussen 1975 en 1995 is het verschil in de verscheidenheid van de vrijetijdsbesteding tussen de groepen kleiner geworden. Dat geldt echter niet voor de uithuizigheid. Op dit punt zijn de onderlinge verschillen ongeveer even groot gebleven. Voor een deel kan het uiteenlopende activiteitenpatroon toegeschreven worden aan verschil in opleidingsniveau. Frequente cultuurbezoekers hebben over het algemeen een hoog opleidingsniveau.

Van hoger opgeleiden is bekend dat zij op verschillende terreinen actief zijn zodat hun vrijetijdsgedrag divers is (Wippler 1968; Knulst 1996b).

Figuur 5.8 Verschillen in verplichtingen, diversiteit en uithuizigheid, naar niet-bezoekers, incidentele en frequente bezoekers, 1975 en 1995 (in procenten boven of onder het steekproefgemiddelde)

Bron: SCP (TBO '75 en '95)

In tabel 5.4 is de deelname aan verschillende soorten vrijetijdsbesteding voor bezoekers en niet-bezoekers van culturele instellingen weergegeven. Opnieuw is de deelname weergegeven in procenten boven of onder het steekproefgemiddelde.

Over het algemeen zijn de bezoekers meegegaan in de trends in de vrijetijdsbesteding. De tijd besteed aan televisiekijken, sociale contacten en participatie veranderde binnen de drie groepen in gelijke mate, waardoor de onderlinge deelnameverhoudingen ongewijzigd bleven. Cultureel geïnteresseerden kijken minder televisie, brengen meer tijd door met familie en vrienden en participeren vaker in vrijwilligerswerk, verenigingsleven, politieke of levensbeschouwelijke organisaties. Dat was in 1975 het geval en dat was in 1995 nog steeds zo.

Bij drie soorten vrijetijdsbesteding zijn de onderlinge verschillen juist groter geworden in de periode 1975-1995: uitgaan, lezen en hobby's. Het sterkst is de divergentie bij het uitgaan. Niet-bezoekers consolideerden de tijd die zij aan uitgaan besteedden, waardoor de stijgende trend in het uitgaan geheel voor rekening komt van personen die ook weleens een culturele instelling bezoeken. Bij de tijd besteed aan lezen nam onder de niet-bezoekers en incidentele bezoekers de leestijd af, terwijl deze onder frequente bezoekers juist steeg.

Tabel 5.4 Verschillen in vrijetijdsbesteding tussen niet-bezoekers, incidentele en frequente bezoekers, 1975 en 1995 (in procenten boven of onder het steekproefgemiddelde)^a

	niet-bezoekers		incidentele bezoekers		frequente bezoekers	
	1975	1995	1975	1995	1975	1995
televisie	13	17	-9	-3	-18	-15
sociale contacten	-1	-2	-2	-2	6	6
uitgaan ^b	1	-13	-3	-1	4	18
lezen	-11	-13	6	-5	18	25
hobby's ^c	-5	-6	8	-2	-2	11
doe-het-zelf, dier, tuin	9	-2	-6	3	-13	-2
participatie	-8	-13	5	3	13	11
sport	-15	-14	14	6	14	6
recreatie buiten	-7	-10	-4	-2	27	15

^a De afwijking van het gemiddelde bij televisie t/m doe-het-zelf is berekend over het aantal uren in de week, participatie t/m recreatie buiten over het percentage dat dit wel of niet deed in de week.

^b Excl. bezoek aan culturele instellingen.

^c Incl. kunstzinnige activiteiten.

Bron: SCP (TBO'75 en '95)

5.5 Kunst en mediagebruik

Wie wil weten wat Nederland te bieden heeft aan tentoonstellingen, musicals of klassieke concerten, kan daarvoor bij verschillende media terecht. In de gedrukte media staan kunstagenda's, recensies en interviews met kunstenaars. Sinds *NRC Handelsblad* in 1970 de eerste aflevering van het zogeheten Culturele Supplement publiceerde is in tal van Nederlandse bladen de aandacht voor kunst uitgebreid. In de periode tussen 1965 en 1990 steeg het aantal bijdragen over kunst met 70%, terwijl het aantal aan kunst bestede pagina's meer dan verdubbelde (Janssen 1996). Vooral aan theater, dans en popmuziek werd meer aandacht besteed, terwijl de berichtgeving over klassieke muziek en over toneel afnam.⁶

In paragraaf 5.4 bleek al dat bezoekers van culturele instellingen (vooral de frequente bezoekers) meer lezen dan de niet-bezoekers. Beoefenaren van kunstzinnige vakken daarentegen deden dit in 1995 niet meer dan niet-beoefenaars (zie § 5.3). In het voorgaande is het soort lectuur niet gespecificeerd.

In tabel 5.5 zijn een drietal soorten kranten, een vijftal soorten tijdschriften en een viertal soorten boeken onderscheiden.

Tabel 5.5 Lezen, naar beoefening van kunstzinnige activiteiten en naar bezoek van culturele instellingen en samenhang tussen lezen, en beoefening en bezoek, bevolking van 12 jaar en ouder, 1995 (in procenten Tau-b en coëfficiënten)

	beoefening van kunstzinnige activiteiten				bezoek van culturele instellingen			
	niet-deelnemers	deelnemers	actieven	Tau-b	niet-bezoekers	incidentele bezoekers	frequente bezoekers	Tau-b
krant^a								
landelijke kwaliteitskrant	12	16	17	0,06	5	11	28	0,23
landelijke populaire krant	26	23	19	-0,06	23	22	28	0,04
regionale krant	53	47	49	-0,05	49	54	47	-0,01 ^b
tijdschrift^c								
opinieblad	8	12	8	0,02 ^b	5	7	17	0,14
omroepblad	24	22	26	0,00 ^b	24	24	23	0,00 ^b
hobbyblad	30	33	31	0,01 ^b	26	32	35	0,07
modeblad	2	2	2	0,01 ^b	2	1	2	0,00 ^b
sportblad	5	2	3	-0,04	5	3	3	-0,04
boek^d								
literair boek	27	40	45	0,16	14	32	56	0,31
informatief boek	71	82	83	0,12	63	78	88	0,20
spannend boek	41	50	48	0,08	29	50	52	0,17
romantisch boek	33	34	32	0,00 ^b	32	36	28	-0,02 ^b

^a Leest vaker dan drie keer per week.

^b Verschil niet-significant ($p > 0,05$).

^c Gelezen in de onderzoeksweek.

^d Gelezen in jaar voorafgaande aan enquête.

Bron: SCP (TBO'95)

Bezoekers van culturele instellingen blijken meer dan niet-bezoekers te lezen in kwaliteitskranten, opiniebladen en boeken. Bezoekers lezen meer dan gemiddeld in diverse soorten boeken (uitzondering: romantische boeken) en daarbij geldt voorts dat frequente bezoekers tot de meer intensieve boekenlezers behoren.

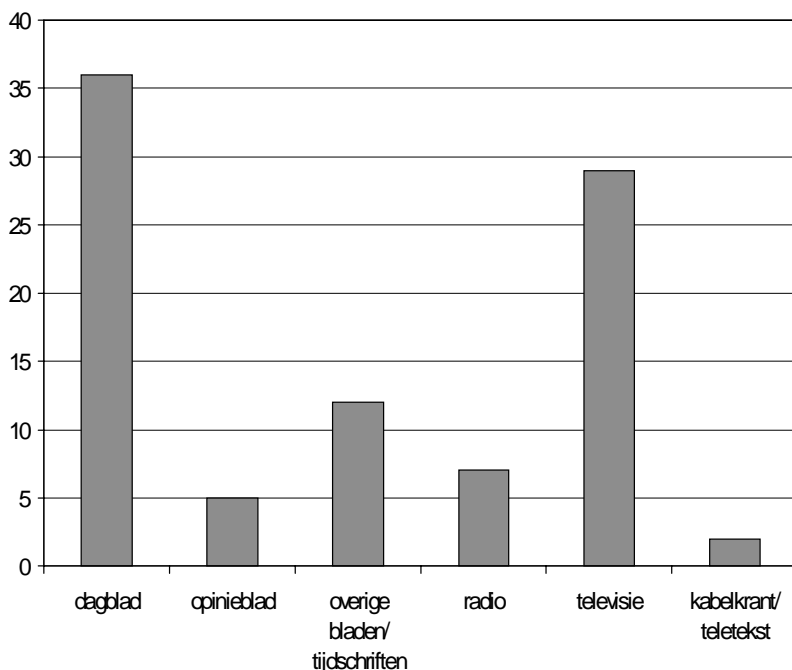
De beoefenaren van kunstzinnige vakken onderscheiden zich in leesgedrag nauwelijks van de niet-beoefenaren. Uitzondering vormen literaire boeken en in mindere mate informatieve boeken die door amateurs wel meer gelezen worden.

Bezoekers blijken veelal dagbladen te gebruiken om zich te informeren over kunst en cultuur (zie figuur 5.9). Televisie staat als informatiebron op de tweede plaats (29%). Radio en nieuwe media, zoals kabelkrant en teletekst, worden door weinigen genoemd.

Uit onderzoek onder abbonementhouders van Muziekcentrum Vredenburg blijkt dat het lezen van recensies en van meer algemene artikelen over muziek gemeengoed is onder deze groep muziekliefhebbers (Smithuijsen 1997).

Het publiek uit 1961 las minder recensies maar meer algemene informatie over muziek dan dat uit 1993. Het zelf bespelen van muziekinstrumenten of zingen is onder de regelmatige bezoekers van muziekcentra gedaald. Smithuijsen (1997: 51) concludeert dat een 'ambachtelijke' omgang met muziek verdrongen is door een 'intellectuele' omgang.

Figuur 5.9 Belangstelling voor kunst en cultuur via verschillende media, bevolking van 12 jaar en ouder, 1995 (in procenten)

Bron: SCP (TBO'95)

5.6 Vrijwilligerswerk in de cultuur

Vrijwilligerswerk kan men op velerlei terreinen verrichten, maar waar men ook actief is, dit werk wordt als een belangrijk element van de *civil society* beschouwd.⁷ Dit begrip verwijst naar verbanden die mensen aangaan los van de staat en de formele economie, maar ook duidelijk onderscheiden van de persoonlijke levenssfeer (SCP 1996: 537). Een goed ontwikkelde *civil society* zou onmisbaar zijn voor de sociale cohesie en de politieke democratie. Verstatelijking en bureaucrativering, maar ook commercialisering kunnen de *civil society* bedreigen. In het *Sociaal en Cultureel Rapport 1994* werd de Nederlandse *civil society* geschetst aan de hand van gegevens over maatschappelijke organisaties. Hier zal op verenigingsleven en vrijwilligerswerk op het terrein van kunst en cultuur ingegaan worden.

In tabellen 5.3 en 5.4 bleek al dat cultureel geïnteresseerden vaak ook te vinden zijn in vrijwilligerswerk, verenigingsleven, politieke of levensbeschouwelijke organisaties. Daarbij is geen onderscheid gemaakt tussen participatie op het terrein van kunst en cultuur en andere terreinen. Hier zal specifiek naar het vrijwilligers-

werk op het terrein van kunst en cultuur gekeken worden.⁸ In tabel 5.6 zijn trends in het vrijwilligerswerk op cultureel terrein weergegeven.

Tabel 5.6 Verrichten van vrijwilligerswerk op cultureel terrein, bevolking van 12 jaar en ouder, 1985-1995 (in procenten)

	1985	1990	1995	verschil '75-95 ^a	trend '75-'95
zang, muziek, toneel	6	5	6	0	0
ander cultureel terrein	4	4	5	+	+
op een van deze terreinen	9	9	10	0	0

^a 0 geen significant verschil, +/- significant op 1%-niveau, +/- significant op 5%-niveau.

^b 0 geen significant stijgende/dalende trend, +/- significante verandering (1%-niveau).

Bron: SCP (TBO'85-'95)

In 1995 was ongeveer 10% van de bevolking van 12 jaar en ouder als vrijwilliger actief op het terrein van kunst en cultuur. Iets meer dan de helft hiervan was actief voor zang, muziek en toneel, de rest was op een ander, niet nader gespecificeerd, cultureel terrein actief. Uit ander onderzoek is bekend dat in 1995 1,5% van de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder vrijwilligerswerk verrichtte voor musea, tentoonstellingen, monumentenzorg, archeologie of archieven (De Haan 1997: 54 en 86). In de periode 1985-1995 is de vrijwillige inzet op het terrein van kunst en cultuur niet toegenomen.

In definities van vrijwilligerswerk is het gebruikelijk, anders dan in tabel 5.6, om te verwijzen naar een georganiseerd verband waarin dit plaatsvindt (zie noot 8). In 1988 was ongeveer 1% (99.000 personen) van de bevolking van 18 jaar en ouder georganiseerd vrijwillig op cultureel terrein (Van Daal 1990). Deze vrijwilligers zeiden gemiddeld vijf uur per week actief te zijn.

In de recreatieve sfeer zijn vrijwillige activiteiten vaak verweven met activiteiten die mensen mede voor zichzelf verrichten (Dekker 1994: 11). Mogelijk zijn ook cultureel geïnteresseerden als vrijwilliger actief op terreinen waar zij zelf beoefenaar of bezoeker zijn. In tabel 5.7 is dit nagegaan.

Tabel 5.7 Vrijwilligerswerk op het terrein van kunst en cultuur, naar beoefening van kunstzinnige activiteiten en naar bezoek van culturele instellingen en samenhang tussen vrijwilligerswerk op cultureel terrein en beoefening en bezoek, bevolking van 12 jaar en ouder, 1985 en 1995 (in procenten en Tau-b coëfficiënten)

	beoefening van kunstzinnige activiteiten				bezoek van culturele instellingen			
	niet-deelnemers	deelnemers	actieven	Tau-b	niet-bezoekers	incidentele bezoekers	frequente bezoekers	Tau-b
1985	4	12	21	0,21	5	10	15	0,12
1995	4	13	27	0,26	4	10	17	0,16

Bron: SCP (TBO'85 en '95)

Zoals verwacht zijn beoefenaren en bezoekers ook vaak vrijwilliger. Dit geldt in sterkere mate voor de beoefenaren dan voor de bezoekers. Tussen 1985 en 1995 is het vrijwilligerswerk toegenomen onder de meer intensieve deelnemers.

Concentreren vrijwilligers zich op hun eigen liefhebberijen of zijn zij op meerdere terreinen actief? Er wordt hiervoor naar het lidmaatschap van organisaties gekeken en vervolgens naar het verrichten van vrijwilligerswerk.

Het percentage Nederlanders dat lid is van een organisatie, is de afgelopen vijftien jaar flink gegroeid, waarbij men ook vaker lidmaatschappen is gaan combineren (SCP 1996: 541). Dit laatste geldt ook voor de leden van verenigingen op kunstzinnig terrein. In de periode tussen 1983 en 1995 combineerden de leden dit vaker met een lidmaatschap van jeugd-, hobby- of sportverenigingen. In 1983 waren kunstzinnig geïnteresseerden lid van gemiddeld 0,6 van deze drie soorten verenigingen. Twaalf jaar later was dat aantal verdubbeld tot 1,2. Leden van kunstzinnige verenigingen zijn dus meer geneigd om hun vrije tijd in georganiseerd verband te besteden.

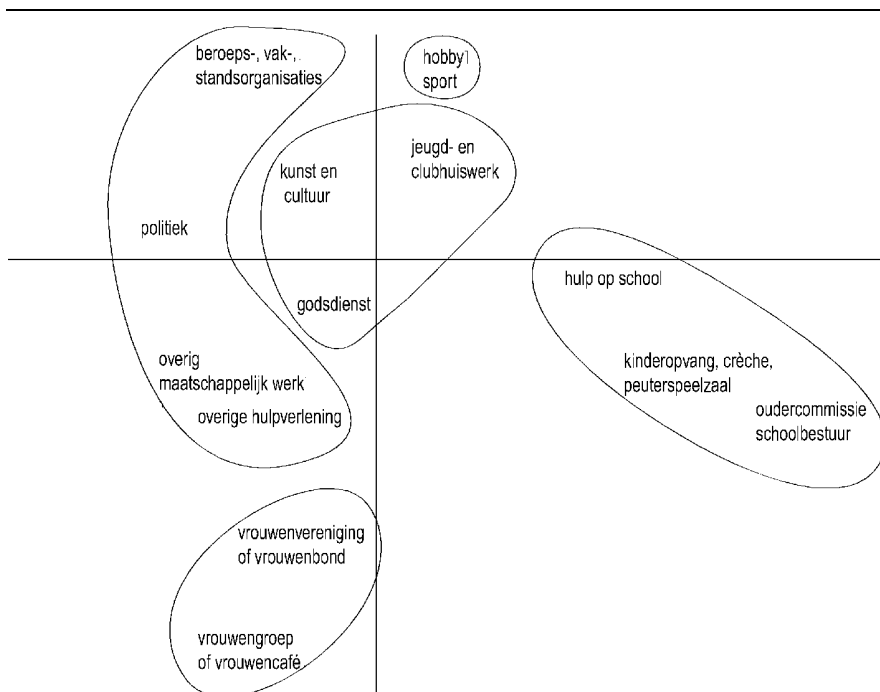
Geldt ook voor vrijwilligers dat zij activiteiten op het terrein van kunst en cultuur vaak combineren met die op andere terreinen? En welke terreinen hebben dan de voorkeur?

In het TBO van 1995 is gevraagd naar vrijwilligerswerk op 15 terreinen. Uit de gegevens blijkt dat vrijwilligerswerk zich zelden tot één terrein beperkt. Vrijwilligers op het terrein van kunst en cultuur verrichten op gemiddeld 1,8 andere terreinen onbetaald werk. Deelname aan cultureel vrijwilligerswerk blijkt significant samen te hangen met vrijwilligerswerk op dertien andere terreinen, zij het in zwakke mate.⁹ Met drie gebieden zij de dwarsverbanden sterker. Vrijwilligers bij kunst en cultuur zijn vaak ook actief voor godsdienstige of levensbeschouwelijke organisaties, voor hobbyverenigingen en voor jeugd- en clubhuiswerk.¹⁰ In figuur 5.10 zijn de onderlinge relaties tussen de verschillende vormen van vrijwilligerswerk weergegeven. Geringe afstand in de figuur staat voor een sterk verband. Vrijwilligerswerk voor kunst en cultuur maakt deel uit van het centrale cluster van activiteiten.

Onderlinge verbanden kunnen ook met behulp van factoranalyse worden vastgesteld. De uitkomsten zijn weergegeven in tabel B5.2 en met behulp van lijnen ingetekend in figuur 5.10.

Vrijwilligerswerk voor kunst en cultuur blijkt relatief vaak samen te gaan met dat voor godsdienstige of levensbeschouwelijke organisaties en voor jeugd- en clubhuiswerk.

Figuur 5.10 Homals-analyse en factoranalyse: verschillende soorten vrijwilligerswerk, bevolking van 12 jaar en ouder 1985.

Bron: SCP (TBO'95)

Kunst en cultuur neemt een centrale positie in de *civil society* in. Ongeveer 10% van de bevolking is op dit terrein actief als vrijwilliger. De vrijwilligers zijn vaak actief op terreinen waar zij zelf amateurbeoefenaar zijn. Zij combineren lidmaatschappen van organisaties en vrijwilligerswerk vaak met dat op andere terreinen.

5.7 Cultuur, recreatie en andere combinaties

Bezoekers van culturele instellingen (vooral de frequente bezoekers) besteden meer tijd aan recreatieve activiteiten buitenshuis dan niet-bezoekers (tabel 5.4) In tabel 5.8 is een zestal soorten recreatieve voorzieningen onderscheiden, om deze uithuizige recreatie nader te beschrijven.

Ook op toeristisch-recreatief terrein valt een zekere culturele inslag in de belangstelling waar te nemen. Beoefenaren (vooral de georganiseerden) en bezoekers (vooral de frequente) onderscheiden zich sterker door een belangstelling voor geklasseerde objecten zoals monumenten dan door interesse voor commerciële

objecten zoals attractieparken (tabel 5.8). Dit neemt echter niet weg dat de belangstellenden van kunst en cultuur ook vaak attractiepunten bezoeken. Hoge en lage cultuur lijken moeiteloos gecombineerd te worden.

Tabel 5.8 Bezoek aan recreatieve voorzieningen, naar beoefening van kunstzinnige activiteiten, en samenhang tussen het bezoek en beoefening, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995 (in procenten en Tau-b coëfficiënten)

	beoefening van kunstzinnige activiteiten				bezoek van culturele instellingen			
	niet-deelnemers	deelnemers	actieven	Tau-b	niet-bezoekers	incidentele bezoekers	frequente bezoekers	Tau-b
attractieparken ^a	46	64	65 ^b	0,17	62		60 ^c	0,16
beschermde natuurgebieden ^d	29	42	49	0,17	19	41	58	0,31
stadspark of stadsbos aangelegde recreatieterreinen	35	54	50	0,16	28	45	64	0,27
bos, heide, polderlandschap of meren	40	55	57 ^b	0,15	33	55	58	0,21
monumentale gebouwen, dorpen of stadsdelen	60	80	83	0,21	52	78	85	0,29
	34	55	61	0,22	20	53	74	0,42

^a Zoals dierentuinen en amusementsparken.

^b Verschil met beoefenaars die geen les krijgen of lid zijn is niet-significant, $p > 0,05$.

^c Verschil tussen incidentele en frequente bezoekers is niet-significant, $p > 0,05$.

^d Zoals de Hoge Veluwe, de Kennemerduinen e.d.

Bron: SCP (AVO'95)

Dit culturele omnivorengedrag is vooral kenmerkend voor activiteiten die gemakkelijk in het programma van een dagtocht of vakantie opgenomen kunnen worden. In tabel 5.9 zijn de onderling samenhangende culturele en recreatieve activiteiten ingedeeld in activiteiten die relatief vaak samen voorkomen. Bezoek aan musea en monumenten blijkt vaak gecombineerd te worden met bezoek aan beschermde natuurgebieden en attractieparken. In mindere mate behoort ook het bezoek aan galeries tot dit bezoekpatroon. Ook bezoek aan verschillende vormen van theater en bezoek aan diverse vormen van klassieke muziek (inclusief ballet) worden onderling regelmatig gecombineerd. Bij deze bezoekclusters heeft steeds het opleidingsniveau de grootste invloed. Aan de genoemde recreatieve en toeristische activiteiten wordt in tegenstelling tot andere clusters vaker door gezinnen met kinderen jonger dan 14 jaar deelgenomen.

Niet alle vormen van populaire cultuur passen in een patroon waartoe ook klassieke kunsten behoren. Bioscoopfilms en populaire muziek behoren tot een relatief zelfstandig participatiepatroon, dat vooral veel onder jongeren voorkomt.

Tabel 5.9 Factoranalyse (varimaxrotatie) en regressieanalyses van verschillende vormen van cultuurparticipatie en bezoek aan recreatieve voorzieningen, bevolking van 16 jaar en ouder, 1983-1995 (in factorladingen en regressiecoëfficiënten)

	theater	toerisme	kunst via media	klassieke muziek	populaire cultuur
beroepstoneel	0,82				
toneel	0,82				
cabaret	0,63				
filmhuis ^a					
monumentale gebouwen, dorpen of stadsdelen		0,71			
beschermde natuurgebieden		0,70			
attractieparken		0,60			
musea		0,58			
galerie ^a					
klassieke muziek op radio en televisie			0,73		
kunstprogramma's op radio en televisie			0,64		
klassieke muziek op cd, lp			0,64		
opera				0,71	
klassiek concert				0,67	
ballet				0,58	
bioscoopfilm op televisie					0,68
voorgespeelde videobanden					0,63
bioscoop					0,60
popmuziek, jazz, musical					0,42
invloed van achtergrondkenmerken per factor (betacoëfficiënten uit regressieanalyse)					
seks (vrouw)	0,05	0,05	0,02	0,03	-0,07
alleenstaand	0,09	(-0,01)	0,03	0,07	0,07
gezin met kind < 14 jaar	-0,08	0,07	-0,02	-0,05	-0,09
leeftijd	-0,02	-0,08	0,28	0,07	-0,55
opleiding	0,20	0,32	0,23	0,14	-0,03
gemeentegrootte	0,05	0,03	0,07	0,07	0,08
adj. R ² (in %)	7	13	11	4	28

^a Alleen factorladingen groter dan 0,4 zijn vermeld.

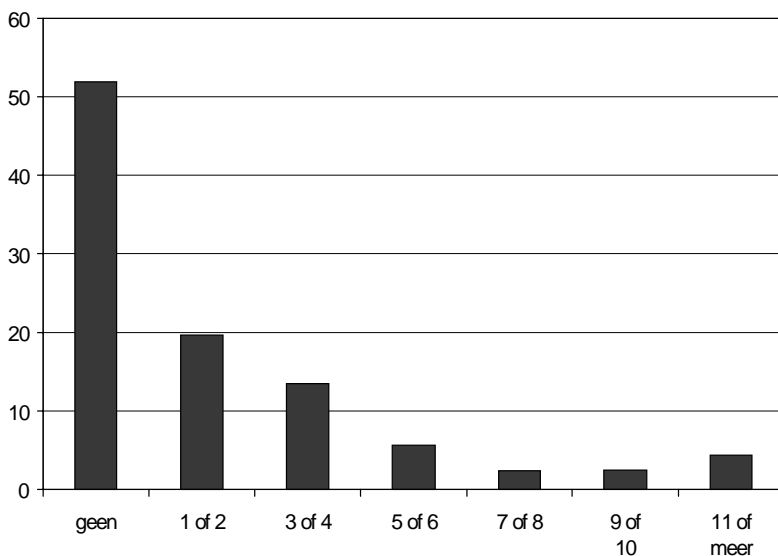
() niet-significant: $p > 0,01$

Bron: SCP (AVO'83-'95)

Dat een aantal activiteiten van de populaire cultuur vaak samen voorkomen wil nog niet zeggen dat wie geïnteresseerd is in popmuziek en film nooit in een museum of theater komt. In hoeverre zulke combinaties van traditionele en populaire cultuur voorkomen, is nader onderzocht. Daarbij zijn tot de traditionele cultuur gerekend: bezoek aan musea, galleries, beroepstoneel, klassieke muziek en ballet en het volgen van klassieke muziek via radio, televisie of eigen afspelapparatuur. Tot de populaire cultuur zijn gerekend: bezoek aan popmuziek, jazz of musical, bioscoop en attractiepark en het kijken naar een bioscoopfilm op televisie en naar voorgespeelde videobanden. Van de bevolking van 16 jaar en ouder geeft 48% blijk van gecombi-

neerde interesse. 33% richt de culturele belangstelling uitsluitend op de lage cultuur en 9% alleen op de hoge cultuur. De overige 10% zegt aan geen van de genoemde activiteiten deel te nemen. In figuur 5.11 is nagegaan hoe vaak belangstelling voor traditionele en die voor populaire cultuur samengaan.

Figuur 5.11 Aantal combinaties van traditionele en populaire cultuur, bevolking van 16 jaar en ouder, 1983-1995 (in procenten)

Bron: SCP (AVO'83-'95)

Over het algemeen is het aantal gemaakte combinaties gering: van de 35 mogelijke maakt ongeveer de helft van de omnivoren maximaal 4 combinaties. Dat neemt niet weg dat een kleine groep veel belangstelling heeft voor diverse uitingen van zowel hoge als lage cultuur. Ruim 4% van de bevolking komt tot 11 of meer combinaties. Het combineren van hoge en lage cultuur is vooral kenmerkend voor hoger opgeleiden (tabel 5.10). Het aantal combinaties onder inwoners van de grote steden is ook hoger dan dat van de personen die elders wonen.

Tabel 5.10 Regressieanalyse van het aantal combinaties van traditionele en populaire cultuur, naar achtergrondkenmerken, bevolking van 16 jaar en ouder, 1983-1985

	bèta
seks (vrouw)	0,02
alleenstaand	0,11
gezin met kinderen < 14 jaar	-0,02
leeftijd	-0,05
opleidingsniveau	0,32
gemeentegrootte	0,13
R^2 (in %)	15

Bron: SCP (AVO '83-'95)

5.8 De invloed van de vrije tijd

Kenmerkend voor de huidige vrije tijd is dat iedereen vele mogelijkheden heeft om deze te besteden. In deze meerkeuzeomgeving is kunst en cultuur slechts een van de interessegebieden. Al die activiteit wordt samengeperst in een beperkte hoeveelheid vrije tijd. Dit maakt velen bij de verschillende activiteiten tot een passant (Knulst 1996b; SCP 1998). Men doorkruist vele verschillende terreinen, maar gaat nergens geheel in op.

Dit uiteenlopende activiteitenpatroon kan deels aan de samenhang met het opleidingsniveau toegeschreven worden. Van hoger opgeleiden is bekend dat zij op verschillende terreinen een hoog participatieniveau hebben, waardoor hun vrijetijdsgedrag door een grote diversiteit gekenmerkt wordt. Hoger opgeleiden zijn ook relatief vaak onder het publiek van culturele instellingen aan te treffen (Ganzeboom 1989). De frequente bezoekers vormen een minderheid die ook op tal van andere vrijetijdsterreinen oververtegenwoordigd zijn.

De invloed van drie kenmerken van de vrije tijd zal onderzocht worden, namelijk de hoeveelheid vrije tijd (afgemeten aan de hoeveelheid tijd die met verplichtingen gemoeid is), het deel van de vrije tijd dat buitenshuis wordt doorgebracht en het aantal activiteiten dat men onderneemt. De onderzochte activiteit is nooit meegemeld in de totale verscheidenheid.

De invloed van deze kenmerken is onderzocht, tegelijk met de invloed van demografische, sociaal-economische en sociaal-culturele kenmerken.

Uit de analyses blijkt dat ook als gecontroleerd is voor onder meer het opleidingsniveau, de culturele belangstelling significant samenhangt met de diversiteit van het vrijetijdsgedrag (tabellen B5.3 en B5.4). Alleen het aantal uren dat beoefenaars van kunstvakken aan hun liefhebberij besteden wordt er niet door beïnvloed. Dit aantal uren is echter wel gevoelig voor de hoeveelheid vrije tijd die men heeft. Naarmate men meer tijd kwijt is aan verplichtingen heeft men minder tijd voor amateurkunst. De omvang van de vrije tijd heeft verder geen invloed op het wel of niet beoefenen van kunstvakken of het bezoek aan instellingen, zelfs niet op het aantal bezoeken.

De mate van uithuizigheid heeft, zoals in de rede ligt, wel invloed op het bezoeken van culturele instellingen en vice versa. De geneigdheid om veel tijd buiten de deur door te brengen is overigens niet opnieuw van invloed op het aantal bezoeken.

Noten

- 1 Als personen aan een bepaalde verplichting op het gebied van betaald werk of huishoudelijke zorg wekelijks tenminste 10 uur besteden of op het gebied van studie tenminste 5 uur, is dit als taak meegeteld.
- 2 In 1980 had 43% van de moeders van 40 jaar drie of meer kinderen, tien jaar later was dat nog maar 26%.
- 3 De diversiteit van het vrijetijdsgedrag is op twee manieren gemeten. Bij de ene meting is uitgegaan van het aantal vrijetijdsactiviteiten waaraan men desgevraagd zegt deel te nemen. Tot deze activiteiten behoren onder andere bezoek aan diverse culturele voorzieningen, attractiepunten en uitgaansgelegenheden en ook het huiselijke vermaak zoals lezen en televisiekijken. Een andere meting van de diversiteit van het vrijetijdsgedrag berust op een optelling van het aantal uiteenlopende activiteiten waaraan personen tijdens de onderzoekswEEK in hun vrije tijd feitelijk hebben deelgenomen. Dit meetinstrument biedt meer 'scoringmogelijkheden' dan het eerste (zie noot b onder tabel 5.1), zodat het gemiddelde hier hoger uitvalt.
- 4 Om tot een zuivere vergelijking van de diversiteit van de vrijetijdsbesteding te komen, is in de diversiteitsscore het beoefenen van kunstvakken niet meegeteld. De vergelijking raakt dus de diversiteit van de vrijetijdsbesteding *naast* de kunstzinnige liefhebberijen (televisiekijken en lezen zijn, omdat haast iedereen dit weleens doet, evenmin meegeteld in de diversiteitsscore).
- 5 Om tot een zuivere vergelijking van de diversiteit van de vrijetijdsbesteding te komen, is in de diversiteitsscore het bezoek aan culturele instellingen niet meegeteld.
- 6 De ruimte voor kunst in de krant hield overigens gelijke tred met de totale beschikbare ruimte voor redactionele stukken. De landelijke kwaliteitskranten (*NRC Handelsblad*, *Volkskrant en Trouw*) publiceren vaker en uitgebreider over kunst dan de landelijke populaire kranten (*AD en Telegraaf*) en regionale dagbladen.
- 7 Het begrip '*civil society*' in zijn moderne (westerse) betekenis is gemunt door enkele zeventiende-eeuwse Engelse denkers, van wie John Locke waarschijnlijk de belangrijkste is (Van den Brink 1994; SCP 1996: 537).
- 8 Vrijwilligerswerk omvat volgens de gangbare definitie werkzaamheden ten behoeve van anderen, van organisaties of de samenleving in bredere zin die onbetaald, op vrijwillige basis en in enigerlei georganiseerd verband worden verricht (SCP 1996: 538). Van deze definitie wordt in paragraaf 5.6 op één punt afgeweken. Ook vrijwilligerswerk dat buiten georganiseerd verband plaatsvindt, is in de beschouwing opgenomen.
- 9 De correlaties varieerden van 0,23 tot 0,02. Slechts drie correlaties lagen boven de 0,10. Tien correlaties waren significant op 0,01 niveau en drie op 0,05 niveau.
- 10 De correlaties zijn respectievelijk 0,23, 0,16 en 0,16.

Bijlage bij hoofdstuk 5

Tabel B5.1 Tijd besteed aan betaald werk, alle werkzaamheden tezamen en vrije tijd, naar sekse, leeftijd en vooropleiding, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-1995 (in uren per week)

	betaald werk			totaal tijdsbeslag arbeid + studie + huishouding			aantal vrije uren		
	1975	1990	1995	1975	1990	1995	1975	1990	1995
gehele steekproef	15	17	17	41	42	43	48	47	47
mannen	24	25	25	40	42	44	50	48	48
vrouwen	6	9	10	41	42	42	46	46	47
12-19 jaar	8	6	5	43	47	45	44	40	41
20-34 jaar	23	24	27	48	48	49	45	43	43
35-49 jaar	19	23	24	43	48	49	47	44	44
50-64 jaar	15	12	13	37	33	36	51	55	54
≥ 65 jaar	1	1	1	26	24	25	57	59	61
alleenstaand	5	12	14	32	35	35	57	54	54
inwonend kind	13	14	12	43	47	45	45	41	42
paren z. kind (≤ 14 jaar)	15	16	18	36	36	39	50	52	51
ouder m. kind (≤ 14 jaar)	18	22	23	45	51	52	46	42	41
Amsterdam e.o. ^a	13	15	17	35	40	40	51	49	50
rest Randstad ^a	14	17	18	40	43	43	46	49	47
rest Nederland ^a	15	17	17	41	42	43	47	47	47
lo ^b	11	6	8	36	30	35	50	54	53
lbo, ulo, mavo ^b	19	17	14	43	41	39	48	49	50
havo, vwo, mbo ^b	20	23	23	39	44	44	51	47	46
hbo, wo ^b	24	25	28	43	44	47	48	48	47

^a Deze indeling is voor TBO'75 niet te maken, de gegevens in de kolommen '1975' hebben betrekking op 1980.

^b Heeft betrekking op het hoogst behaalde niveau van personen van 18 jaar en ouder.

Bron: SCP (TBO'75-'95)

Tabel B5.2 Geroteerde factormatrix (varimaxrotatie) van vrijwilligerswerk op uiteenlopende terreinen,^a bevolking van 12 jaar en ouder, 1995

	factor 1	factor 2	factor 3	factor 4	factor 5
hulp op school	0,73				
oudercommissie, schoolbestuur	0,72				
kinderopvang, crèche, peuterspeelzaal	0,61				
jeugd- en clubhuiswerk		0,66			
kunst en cultuur		0,63			
godsdienst en levensbeschouwing		0,60			
politiek			0,67		
beroeps-, vak-, standsorganisaties			0,50		
overig maatschappelijk werk ^a			0,55		
overige hulpverlening ^a			0,43		
sport				0,74	
hobby				0,72	
vrouwenvereniging of vrouwenbond					0,76
vrouwengroep of vrouwencafé					0,70

^a Buren-, bejaarden-, gehandicaptenhulp valt niet onder een van de vijf factoren.

Bron: SCP (TBO'95)

Tabel B5.3 Logistische regressieanalyse van het wel of niet deelnemen aan een kunstvak en het wel of niet bezoeken van culturele instellingen per jaar, naar kenmerken van de vrije tijd en achtergrondkenmerken, bevolking van 12 jaar en ouder, 1995

	beoefent kunstvak		beoefent wekelijks kunstvak		bezoekt museum of podiumkunst	
	B	Wald-score	B	Wald-score	B	Wald-score
hoeveelheid verplichtingen	-0,01	1,9	-0,01	2,3	0,00	1,7
percentage uithuizige vrije tijd	-0,23	0,9	0,78	6,4*	0,94	12,3**
aantal vrijetijdsactiviteiten	0,13	64,1**	0,10	22,8**	0,22	143,3**
seks (man)	-0,53	29,2**	-0,27	4,4*	-0,05	0,21
leeftijd	0,00	0,0	0,01	3,1	0,03	27,4**
gezinssituatie		22,5**		3,7		18,1**
inwonend kind	0,48	5,6*	0,33	1,8	0,10	0,2
alleenstaand	-0,18	1,4	-0,17	0,7	0,55	9,8**
paar zonder kinderen	-0,23	3,0	-0,04	0,1	0,19	1,9
gezin jong kind > 14 jaar	-0,32	4,4*	0,10	0,2	0,64	13,3**
gezin met kind < 14 jaar (ref. cat.)						
hoofdbezigheid		19,8**		6,7		6,8
gepens./VUT/AOW	0,25	1,4	-0,08	0,1	-0,49	5,1*
werkloos/arbeidsongeschikt	0,62	10,6**	0,37	2,4	-0,04	0,0
huishouding	-0,15	1,0	0,20	1,0	-0,28	2,9
schoolgaand/studerend	0,45	5,1*	0,47	3,7	0,20	0,8
werkend (ref. cat.)						
opleidingsniveau	0,21	30,7**	0,17	12,2**	0,41	103,4**
inkomen	-0,07	3,1	-0,04	0,5	0,19	17,0**
geografische herkomst		11,5**		0,9		2,3
4 grote steden	0,39	9,3**	0,01	0,0	0,18	1,4
andere steden > 100.000 inw.	0,26	4,1*	-0,15	0,8	0,16	1,2
rest Nederland (ref. cat.)						
constante	-1,75	18,5**	-3,4	41,5**	-5,0	139,8**
-2 log likelihood		3.069		2.118		2.619
df		2.527		2.527		2.527

** significant $p < 0,01$ * significant $p < 0,05$

Bron: SCP (TBO'95)

Tabel B5.4 Regressieanalyse van tijd besteed per week aan kunstvak door beoefenaren en aantal bezoeken aan culturele instellingen per jaar door bezoekers, naar kenmerken van de vrije tijd en achtergrondkenmerken, bevolking van 12 jaar en ouder, 1995 (in bèta's)

	aantal uren kunstvak per week bèta	aantal bezoeken per jaar bèta
hoeveelheid verplichtingen	-0,14*	0,01
percentage uithuizige vrije tijd	0,09	0,04
aantal vrijetijdsactiviteiten	-0,04	0,11**
sekse (man)	-0,12*	0,03
leeftijd	-0,05	0,15**
gezinssituatie		
inwonend kind	-0,01	0,00
alleenstaand	-0,04	0,20**
paar zonder kinderen	0,07	0,08**
gezin jong kind > 14 jaar	0,07	-0,01
gezin met kind < 14 jaar (ref. cat.)		
hoofdbezigheid		
gepens./VUT/AOW	0,14	0,03
werkloos/arbeidsongeschikt	0,06	0,01
huishouding	0,03	0,06*
schoolgaand/studerend	0,00	0,06
werkend (ref. cat.)		
opleidingsniveau	0,07	0,19**
inkomen	-0,03	0,16**
geografische herkomst		
4 grote steden	-0,06	0,09**
andere steden > 100.000 inw.	0,00	0,06*
rest Nederland (ref. cat.)		
R ² (in %)	10	13

** significant $p < 0,01$ * significant $p < 0,05$

Bron: SCP (TBO'95)

